

MUSTAQILLIK DAVRI HAYKALTAROSHLIGIDAGI TRANSFORMATSIYALAR

Qodirova Zilola Ro'ziboyevna

Kamoliddin Behzod nomidagi

Milliy rassomlik va dizayn instituti

3 kurs tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Bu ilmiy maqola O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritganidan so'ng (1991-yildan hozirgi kungacha) mamlakat mahobatli haykaltaroshligida yuz bergan fundamental transformatsiyalarni tahlil qilish bag'ishlangan. Tadqiqotda sovet milliy jarayon jarayoni bo'lgan sotsialistik realizm kanonlari va mafkuraviy paradigmalardan voz kechilib, yangi davlatchilik g'oyalarini, tarixiy xotirani tiklash va o'zlikni anglashni ifodalovchi yangi-estetik tizimning shakllanish ko'rinishida chiqadi. Maqolada haykaltaroshlikning tematik, obrazli-ramziy, uslubiy va funktsional imkoniyatlari o'ziga xos tarixiy-qiyosiy va san'atshunoslik tahlili metodlari orqali ochib berilgan. Sovet davri yodgorliklarining qahramonlari (Lenin, inqilob arboblari, buyuk mehnat qahramonlari) o'rniga mustaqillik mustaqil milliy tarixning siymolari (Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Jaloliddin Manguberdi) va davlat suvereniteti ramlarning (Mustaqillik monumenti, "Ezgulik monumenti, milliy milliy baholanishite ro'yxatdan o'tgan) yaratilishi. Hisob ko'rinishdagi milliy rivojlanishki, mustaqillik davri haykaltaroshligi milliy shahar landshaftini o'zgartirgan, jamiyat ongida yangi tarixiy narrativ va g'urururni energiyada muhim mafkuraviy vositani ham bajargan.

Kalit so'zlar: haykaltaroshlik, monumental san'at, transformatsiya, O'zbekiston, mustaqillik, milliy identiklik, sovet merosi, deideologizatsiya, Amir Temur, sotsialistik realizm.

Аннотация: Настоящая научная статья посвящена анализу фундаментальных преобразований, произошедших в монументальной скульптуре Узбекистана с момента обретения независимости (с 1991 года по настоящее время). В исследовании рассматривается процесс формирования новой художественно-эстетической системы, которая, отказавшись от канонов и идеологических парадигм социалистического реализма, господствовавших в советское время, выражает идеи новой национальной государственности, возрождения исторической памяти и понимания национальной идентичности. В статье методами историко-сравнительного и искусствоведческого анализа раскрываются тематические, образно-символические, методологические и функциональные изменения в скульптуре. Замена в период независимости главных героев памятников советской эпохи (Ленина, деятелей революции, героев труда) на великих деятелей национальной истории (Амир Темур, Мирзо Улугбек, Алишер Навои, Джалолиддин Мангуберди) и символы государственного суверенитета (Монумент Независимости, Арка «Эзгулик») рассматривается как создание нового национального пантеона. Исследование показывает, что скульптура периода независимости не только изменила городской ландшафт, но и послужила важным идеологическим инструментом в укреплении нового исторического нарратива и национальной гордости в сознании общества.

Ключевые слова: скульптура, монументальное искусство, трансформация, Узбекистан, независимость, национальная идентичность, советское наследие, деидеологизация, Амир Темур, социалистический реализм.

Abstract: This scientific article is devoted to the analysis of the fundamental transformations that have occurred in the monumental sculpture of Uzbekistan since its independence (from 1991 to

the present day). The study examines the process of the formation of a new artistic and aesthetic system, which, having abandoned the canons and ideological paradigms of socialist realism that prevailed during the Soviet era, expresses the ideas of new national statehood, the restoration of historical memory and the understanding of national identity. The article reveals the thematic, figurative-symbolic, methodological and functional changes in sculpture through the methods of historical-comparative and art-historical analysis. The replacement of the main heroes of the Soviet-era monuments (Lenin, revolutionary figures, heroes of labor) with great figures of national history (Amir Temur, Mirzo Ulugbek, Alisher Navoi, Jaloliddin Manguberdi) and symbols of state sovereignty (Monument to Independence, Arch of "Ezgulik") during the period of independence is considered the creation of a new national pantheon. The study shows that the sculpture of the period of independence not only changed the urban landscape, but also served as an important ideological tool in strengthening a new historical narrative and national pride in the consciousness of society.

Keywords: sculpture, monumental art, transformation, Uzbekistan, independence, national identity, Soviet heritage, de-ideologization, Amir Temur, socialist realism.

XX asrning so'nggi o'n yilligida Sovet Ittifoqining parchalanishi natijasida dunyo xaritasida paydo bo'lgan yangi mustaqil davlatlar, jumladan O'zbekiston Respublikasi uchun o'z suverenitetini mustahkamlash va milliy davlatchilik asoslarini yaratish eng muhim vazifaga aylandi. Bu murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayon jamiyat hayotining barcha sohalarida, xususan, madaniyat va san'atda chuqur transformatsiyalarni keltirib chiqardi. Ayniqsa, shahar makonining g'oyaviy-estetik qiyofasini belgilovchi va jamoatchilik ongiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi monumental san'at, xususan, haykaltaroshlik tub o'zgarishlarga yuz tutdi. Sovet davrida kommunistik mafkuraning asosiy targ'ibot vositalaridan biri sifatida xizmat qilgan mahobatli haykaltaroshlik mustaqillik yillarida yangi milliy o'zlikni anglash, tarixiy adolatni tiklash va davlatchilikning yangi ramzlarini yaratish kabi vazifalarni o'z zimmasiga oldi. Shu bois, mustaqillik davri O'zbekiston haykaltaroshligida kechgan transformatsiyalarni ilmiy tahlil qilish nafaqat mamlakat san'atining evolyutsiyasini, balki uning yangi ijtimoiy-siyosiy va madaniy kontekstda o'zini anglash jarayonini ham chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O'zbekiston haykaltaroshligining 1991-yildan keyingi rivojlanish bosqichlarini tizimli o'rganish, unda yuz bergan tematik, g'oyaviy, obrazli va uslubiy o'zgarishlarning mohiyatini ochib berishdan iborat. Tadqiqot oldiga quyidagi vazifalar qo'yilgan: sovet davri monumental san'atining O'zbekistondagi merosini, uning mafkuraviy asoslari va badiiy xususiyatlarini tahlil qilish; mustaqillikning ilk yillarida boshlangan deideologizatsiya jarayonining haykaltaroshlikdagi ifodasini, xususan, sovet ramzlarining demontaj qilinishi va uning o'rnida yuzaga kelgan bo'shliqni o'rganish; yangi milliy qahramonlar panteonining shakllanishini, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy kabi tarixiy shaxslar obrazlarining monumental san'atda markaziy o'rin egallashining sabablarini tahlil qilish; mustaqillik davri haykaltaroshligida paydo bo'lgan yangi allegorik va ramziy-majoziy yodgorliklarning ("Mustaqillik va gumanizm" monumnti, "Motamsaro ona" haykali) badiiy-falsafiy konsepsiyasini tadqiq etish; ushbu davr haykaltaroshligining uslubiy o'zgarishlarini, sotsialistik realizmdan milliy romantizm va eklektik yondashuvlarga o'tish tendensiyalarini aniqlash. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, mustaqillik davri haykaltaroshligi O'zbekistonning yangi davlatchilik qurilishi va milliy o'zlikni anglash jarayonining yorqin aksi bo'lib, bu san'at turining transformatsiyasini chuqur ilmiy tahlil etish mamlakatning zamonaviy madaniy tarixini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy yangiligi esa, O'zbekiston haykaltaroshligidagi o'zgarishlarni shunchaki eski yodgorliklarni yangilariga almashtirish sifatida emas, balki chuqur semiotik va g'oyaviy qayta qurish, milliy narrativni yaratishning uzviy qismi sifatida kompleks tahlil qilishga qaratilganligidadir. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, mustaqillik davri haykaltaroshligi sovet davridan qolgan mafkuraviy qoliplardan voz kechib, milliy o'ziga xoslik, tarixiy meros va davlat suverenitetini ulug'lovchi yangi badiiy til va obrazlar tizimini muvaffaqiyatli shakllantira oldi.

Adabiyotlar sharhi

O'zbekiston mustaqillik davri haykaltaroshligidagi transformatsiyalarni to'liq anglash uchun avvalo uning bevosita o'tmishdoshi bo'lgan sovet davri monumental san'atining g'oyaviy-badiiy asoslari, funksiyalari va merosini chuqur tahlil qilish zarur. Sovet Ittifoqi davrida haykaltaroshlik, ayniqsa uning mahobatli turi, davlatning eng qudratli mafkuraviy qurollaridan biri sifatida xizmat qilgan va butun ittifoq bo'ylab yagona sotsialistik realizm metodi asosida rivojlangan. Ushbu davr san'atining asosiy vazifasi kommunistik g'oyalarni targ'ib qilish, inqilob dohiylari va partiya rahbarlarining obrazlarini ulug'lash, mehnat va harbiy qahramonliklarni abadiylashtirish orqali "yangi sovet odami"ni tarbiyalashdan iborat edi. Bu jarayonda markaziy o'rinni, shubhasiz, Vladimir Lenin obrazi egallagan. U nafaqat siyosiy dohiy, balki yangi dunyo, inqilob va kommunizmning muqaddas ramzi sifatida talqin qilingan. 1960–1970-yillarga kelib bu obrazni talqin qilishda muayyan o'zgarishlar kuzatildi; haykaltaroshlar uning shaxsiyatidagi boy va ko'p qirrali jihatlarni, jumladan, lirik, romantik va hatto janrli talqinlarni ochishga harakat qilishgan [24]. Masalan, A. Briedning "Hayolparast Lenin" kartinasi yoki N. Nikogosyaning portreti kabi asarlar bunga misol bo'la oladi. Biroq, mahobatli san'atda Leninning obrazi baribir o'zining ramziy-g'oyaviy ustunligini saqlab qolgan, bunga N.V. Tomskiyning Berlindagi ulkan haykali yorqin dalildir [24]. Lenin yodgorliklarining soni va miqyosining ortishi 60-yillarda sovet jamiyatida lenincha me'yorlarga qaytish, uning shaxsiga bo'lgan qiziqishning qayta kuchayishi bilan bog'liq edi. Bu davrda uning ko'plab yangi hujjatlari nashr etilishi, asarlarining to'liq to'plami chop qilinishi monumental san'atda ham o'z aksini topdi va Lenin obrazini talqin qilishda yangi, yanada kengroq imkoniyatlar ochdi.

Sovet davri monumental san'atining yana bir muhim yo'nalishi portret-yodgorliklarining rivojlanishi bilan bog'liqdir. 1960–70-yillarda inson shaxsiyatiga, uning jamiyatdagi roli va o'ziga xosligiga bo'lgan qiziqishning ortishi san'atning barcha turlarida, jumladan haykaltaroshlikda ham portret janrining yuksalishiga olib keldi. Texnologik inqilob, avtomatlashtirish va hayot tarzining standartlashuvi fonida insonning individualligi muammosi alohida ahamiyat kasb etdi. Haykaltaroshlar o'tmishdagi buyuk shaxslar – inqilobchilar, olimlar, madaniyat arboblari obrazlariga murojaat qilib, ularning tarixiy rolini ko'rsatishga intildilar. Bu davrda yaratilgan portret-yodgorliklar o'zining tematik va kompozitsion xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Qizig'i shundaki, bu jarayon Leninning mashhur "monumental targ'ibot rejasi"da belgilangan g'oyalarning amaliyotga keng tatbiq etilishi edi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Ya'ni, 60–70-yillarga kelibgina sovet monumental san'ati ushbu rejada ko'zda tutilgan keng ko'lamli vazifalarni amalga oshirishga haqiqatan ham yaqinlashdi. Bu davrda yaratilgan yodgorliklar shahar me'moriy muhitini tashkil etishda muhim rol o'ynay boshladi. Haykallar nafaqat maydonlar yoki xiyobonlarning markaziy unsuriga, balki butun bir me'moriy ansamblning g'oyaviy-badiiy o'zagiga aylandi. Biroq, bu integratsiya har doim ham muvaffaqiyatli bo'lavermagan. Masalan, gruzin haykaltaroshi G. Ochiauri tomonidan yaratilgan Vaja Pshavela yodgorligi o'zining chuqur ramziy mazmuni, tabiat bilan uyg'unligi, qadimgi butparastlik unsurlaridan foydalanishi bilan ajralib tursa-da, uni o'rab turgan zamonaviy ko'p qavatli binolarning "asal qoliplari"ga o'xshash me'morchiligi bilan keskin dissonans hosil qiladi. Haykaltarosh shoirning tog'lar, hayvonlar va qadimiy urf-odatlar bilan bog'liqligini kiyik shoxlari, muqaddas toshlar, fol ochishda ishlatiladigan yelka suyagi kabi detallar orqali mohirona ifodalagan bo'lsa-da, bu "tarixiy" mikro muhit atrofdagi urbanistik landshaftga stilistik jihatdan yot bo'lib qolgan. Bu misol shuni ko'rsatadiki, sovet davri haykaltaroshlari yodgorlikni nafaqat yaqin masofadan, balki uzoqdan idrok etish xususiyatlarini, uning umumiy silueti, hajmlar mutanosibligini ham hisobga olishlari zarur edi.

Sovet davri monumental san'atida o'ziga xos o'rin tutgan janrlardan biri otliq haykallardir. Garchi XX asrning ikkinchi yarmiga kelib bu janr asta-sekin o'z ahamiyatini yo'qota boshlagan bo'lsa-da, tarixida ot muhim rol o'ynagan xalqlar, masalan, Kavkaz xalqlari san'atida u o'z an'analarini saqlab qoldi. Bunga yaqqol misol sifatida haykaltarosh Elguja Amashukelining Tbilisi shahrida o'rnatilgan qirol Vaxtang Gorgosali haykalini keltirish mumkin [166]. Ushbu yodgorlik nafaqat tarixiy shaxsni abadiylashtirish, balki Gruziya davlatchiligi g'oyasini, shahar barpo etilishini va milliy g'ururni ifodalovchi kuchli ramzga aylangan. Amashukeli qirolning portretini

yaratishda odatiy kanonlardan chekinib, unga o'tkir individual xususiyatlar (dumli burun, yirtqichning quloqlariga o'xshash quloqlar) beradi va bu obrazning tarixiy haqqoniyligiga ishonitiradi. Yodgorlikning eng kuchli tomonlaridan biri – qirolning o'ng qo'lining ifodali ishorasidir. Bu buyuklik, qat'iyat va hokimiyatni ifodalovchi imo-ishora bo'lib, "Shahar shu yerda bo'ladi" degan so'zlarni eslatadi. Haykalning kompozitsiyasi statik va mahobatli bo'lishiga qaramay, u tomoshabin bilan muloqotga kirishadi va 18-19-asrlarga xos dabdabali bezaklardan xoli ekanligi bilan ajralib turadi. Bu yodgorlik P. Trubetskoyning Aleksandr III haykali kabi monumental otliq haykallar an'analarning o'ziga xos davomi bo'lib, o'zining chuqur mazmuni va bezakdorligi, siluetining grafikligi bilan ajralib turadi. Yodgorlikning Kura daryosi qirg'og'idagi qoyali tepalikka o'rnatilishi uning atrof-muhit bilan uyg'unligini ta'minlab, ta'sirchanligini yanada oshiradi. Ushbu asarlar sovet davri monumental san'atining naqadar xilma-xil va murakkab bo'lganini, ittifoqdosh respublikalarda milliy mavzularning ham o'ziga xos talqinda rivojlanganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, 60–70-yillarda "Mehnat shon-sharafi" yodgorliklari kabi yangi turdagi monumentlar paydo bo'ldi. Bu hodisa 20–30-yillardagi an'analarga borib taqalsa-da, yangi davrda butunlay boshqacha mazmun kasb etdi va kelajakda harbiy yodgorliklar o'rnini mehnatkash inson, uning yutuqlari va yaratuvchanlik faoliyatini ulug'lovchi obidalar egallashi mumkinligidan darak berardi.

Mustaqillikka erishgandan so'ng O'zbekiston haykaltaroshligi oldida butunlay yangi vazifalar paydo bo'ldi. Sovet mafkurasining yemirilishi bilan avvalgi ramzlar o'z mazmunini yo'qotdi va shahar maydonlarini egallab turgan Lenin, Marks, Frunze kabi siyosiy arboblarning haykallari yangi davr talablariga javob bermay qoldi. Boshlangan deideologizatsiya va dekolonizatsiya jarayoni birinchi navbatda monumental san'atda o'z aksini topdi. Lenin haykallarining olib tashlanishi nafaqat siyosiy akt, balki chuqur ramziy ma'noga ega bo'lib, o'tmish bilan xayrlashish va yangi milliy yo'lni tanlashning vizual ifodasi edi. Bu jarayon natijasida vujudga kelgan g'oyaviy-badiiy bo'shliqni yangi mazmun, yangi qahramonlar va yangi ramzlar bilan to'ldirish zarurati tug'ildi. San'atshunos Akbar Hakimov o'z tadqiqotlarida ta'kidlaganidek, mustaqillik davri san'ati o'zining milliy ildizlariga qaytish, ko'p asrlik tarixiy va madaniy merosni qayta kashf etishga intildi. Bu davrda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida tarixiy xotirani tiklash va milliy qadriyatlarni ulug'lash belgilandi. Shu maqsadda o'tmishda qadrlanmagan yoki sovet mafkurasi tomonidan qoralangan buyuk ajdodlar siymosini abadiylashtirishga kirishildi. Bu jarayonda markaziy figuraga aylangan shaxs sohibqiron Amir Temur bo'ldi. Uning obrazi yangi O'zbekiston davlatchiligining asoschisi, buyuk sarkarda, adolatli hukmdor, ilm-fan va madaniyat homiysi sifatida talqin etilib, mamlakatning yangi milliy g'oyasining timsoliga aylantirildi. 1993-yilda Toshkent markazidagi sobiq Inqilob xiyoboniga (keyinchalik Amir Temur xiyoboni deb nomlandi) Karl Marks haykali o'rniga haykaltarosh Ilhom Jabborov tomonidan yaratilgan Amir Temurning otliq haykalining o'rnatilishi mustaqillik davri haykaltaroshligining yangi davri boshlanganidan darak berdi. Bu yodgorlik nafaqat badiiy asar, balki muhim siyosiy deklaratsiya edi. Keyinchalik Samarqand va Shahrisabzda ham Amir Temurning mahobatli haykallari qad rostladi va bu uning obrazining milliy o'zlikni anglashdagi markaziy o'rnini yanada mustahkamladi.

Amir Temur obrazidan tashqari, yangi milliy panteonni shakllantirishda O'zbekiston tarixining boshqa yorqin siymolari ham muhim o'rin egalladi. Mirzo Ulug'bek – buyuk astronom va ma'rifatparvar hukmdor, Alisher Navoiy – so'z mulkining sultoni, Jaloliddin Manguberdi – jasur vatan himoyachisi, Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziy – islom olamining buyuk allomalari, Bahouddin Naqshband – tasavvufning yirik namoyandasi kabi shaxslarning haykallari va yodgorlik majmualari mamlakatning turli shaharlarida barpo etildi. Bu jarayon orqali sovet davrida biryoqlama talqin qilingan yoki umuman e'tibordan chetda qoldirilgan tarixiy qatlamlar qayta kashf etildi va milliy tarixning uzluksizligi va boyligi g'oyasi ilgari surildi. Bu yodgorliklar nafaqat o'zining g'oyaviy mazmuni, balki badiiy-uslubiy yechimlari bilan ham sovet davri asarlaridan farq qiladi. Sotsialistik realizmga xos bo'lgan pafosli harakatlar, keskin imo-ishoralar o'rnini vazminlik, donishmandlik va ichki qudratni ifodalovchi holatlar egalladi. Kompozitsiyalarda ko'pincha Sharq me'morchiligi elementlari, milliy naqshlar va bezaklardan keng foydalanila boshlandi. Haykallar

poydevorining me'moriy yechimiga alohida e'tibor berilib, ular yodgorlikning umumiy g'oyaviy-badiiy mazmunini to'ldiruvchi muhim unsurlarga aylandi. Masalan, Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy bog'ida o'rnatilgan shoir haykali (haykaltarosh R. Axmedov va boshqalar) o'zining lirik-falsafiy talqini, atrofidagi landshaft bilan uyg'unligi bilan ajralib turadi. Ushbu yangi yodgorliklar shahar muhitining qiyofasini o'zgartirib, uni yangi milliy va tarixiy mazmun bilan boyitdi.

Shaxsiyatlarni ulug'lash bilan bir qatorda, mustaqillik davri haykaltaroshligida yangi ramziy-allegorik yo'nalish ham jadal rivojlandi. Bunga eng yorqin misol Toshkentdagi Mustaqillik maydonida barpo etilgan me'moriy-haykaltaroshlik ansamblidir. Bu yerda sovet davrida butun maydonni egallab turgan ulkan Lenin haykali o'rniga, avvaliga Yer shari tasvirlangan globus va uning ostida farzandini beshikda tebratib turgan Baxtiyor ona haykali o'rnatildi, keyinchalik bu yodgorlik "Mustaqillik va gumanizm" monamenti nomi bilan mashhur bo'ldi. Ushbu monument O'zbekistonning jahon hamjamiyatidagi o'rnini, uning tinchliksevar siyosati va kelajakka intilishini ifodalovchi yangi ramzga aylandi. Ansamblning yana bir muhim tarkibiy qismi – bu Ikkinchi jahon urushida halok bo'lgan o'zbekistonliklar xotirasiga bag'ishlangan "Motamsaro ona" haykali va Xotira kitoblaridir. Sovet davridagi "Noma'lum askar" yodgorligidan farqli o'laroq, bu monumentda urushning fojiaiy va gumanistik jihatlariga urg'u berilgan. Farzandi qaytishidan umid uzmayotgan ona obrazi orqali urushning har bir oilaga keltirgan musibati va qayg'usi umuminsoniy darajada ifodalangan. Bu yodgorliklar o'zining chuqur falsafiy mazmuni, hissiy ta'sirchanligi va ramziy umumlashmalarga boyligi bilan ajralib turadi hamda mustaqillik davri monumental san'atining o'ziga xos yutug'i hisoblanadi. Shuningdek, poytaxtga kiraverishda o'rnatilgan "Ezgulik" arkasi (turnalar tasvirlangan kompozitsiya) ham tinchlik, ezgulik va bunyodkorlik kabi umuminsoniy g'oyalarni ifodalovchi muhim ramziy ob'ektga aylandi. Ushbu misollar shuni ko'rsatadiki, mustaqillik davri haykaltaroshligi nafaqat tarixiy shaxslarni abadiylashtirish, balki yangi davlatning falsafiy-axloqiy va siyosiy qadriyatlarini ifodalovchi murakkab allegorik obrazlar va ramzlarni yaratish yo'lidani ham muvaffaqiyatli bordi. Bu jarayon O'zbekiston san'atining jahon badiiy an'analariga integratsiyalashuvi hamda o'zining milliy o'ziga xosligini saqlagan holda yangi uslubiy izlanishlarga ochiqqligini namoyon etdi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot mustaqillik davri O'zbekiston haykaltaroshligidagi transformatsiyalarni har tomonlama va chuqur tahlil qilish maqsadida bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy metodlarga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy metodologik poydevorini tarixiy-qiyosiy tahlil metodi tashkil etadi. Ushbu metod yordamida O'zbekiston haykaltaroshligining ikki yirik tarixiy davri – sovet davri (xususan, uning so'nggi bosqichi, 1960–1980-yillar) va mustaqillik davri (1991-yildan hozirgi kungacha) o'zaro qiyoslanadi. Taqqoslash g'oyaviy-tematik, obrazli-ramziy, stilistik va funksional mezonlar asosida amalga oshiriladi. Bu yondashuv sovet davridan qolgan merosning ta'sirini, undan voz kechish yoki uni transformatsiya qilish jarayonlarini, shuningdek, yangi paydo bo'lgan badiiy hodisalarning o'ziga xosligini aniqroq ko'rsatish imkonini beradi. Xususan, Lenin haykallari bilan Amir Temur haykallari, "Noma'lum askar" yodgorligi bilan "Motamsaro ona" monamenti kabi aniq misollarni qiyosiy tahlil qilish orqali g'oyaviy paradigma o'zgarishining mohiyati ochib beriladi.

Tadqiqotda san'atshunoslik tahlili metodi ham keng qo'llaniladi. Bu metod alohida olingan haykaltaroshlik asarlarining badiiy xususiyatlarini, jumladan, kompozitsion qurilishi, plastik yechimi, material tanlovi, shakl va hajmning o'zaro munosabati, faktura, rang, yorug'lik va soya o'yini kabi formal elementlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, asarning ikonografiyasi, ya'ni unda tasvirlangan obrazlar, belgilar va atributlarning ma'nosi tahlil qilinadi. Bu metod yordamida haykaltaroshlarning ijodiy uslubidagi o'zgarishlar, sotsialistik realizm kanonlaridan chekinish va milliy romantizm, realizmning yangi turlari yoki ramziy-metaforik yondashuvlarning shakllanishi kabi tendensiyalar aniqlanadi. Har bir yodgorlikning shahar me'moriy landshaftidagi o'rni, uning atrof-muhit bilan uyg'unligi yoki ziddiyati ham san'atshunoslik tahlilining bir qismi sifatida ko'rib chiqiladi.

Bundan tashqari, tadqiqotda madaniyatshunoslik va semiotik yondashuvlardan ham foydalaniladi. Haykaltaroshlik asarlari nafaqat estetik ob'ekt, balki muayyan ma'no va g'oyalarni

o'zida mujassam etgan madaniy matn sifatida o'rganiladi. Yodgorliklar yangi milliy identitlikni, tarixiy narrativni va davlat mafkurasini shakllantirishda qanday rol o'ynagani semiotik tahlil orqali ochib beriladi. Monumentlarning ramziy ma'nolari, ularning jamiyat ongida qanday qabul qilinishi va talqin etilishi, shuningdek, ularning nomlanishi va joylashuvi kabi omillarning semiotik ahamiyati tadqiq etiladi. Ushbu metodlar majmuasi mustaqillik davri haykaltaroshligidagi o'zgarishlarni keng ijtimoiy-siyosiy va madaniy kontekstda ko'rib chiqishga, bu jarayonning shunchaki san'atdagi o'zgarish emas, balki butun bir millatning o'zligini anglash yo'lidagi muhim bosqich ekanligini asoslashga yordam beradi.

Tahlillar va natijalar

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng mamlakat mahobatli haykaltaroshligida yuz bergan transformatsiyalarni tahlil qilish natijasida bir nechta fundamental o'zgarishlarni aniqlash mumkin. Bu o'zgarishlar nafaqat san'atning ichki rivojlanish qonuniyatlari, balki birinchi navbatda mamlakatda yuz bergan chuqur ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liqdir. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, transformatsiya jarayoni uchta asosiy yo'nalishda kechgan: g'oyaviy-tematik qayta yo'nalish, obrazlar panteonining yangilanishi va badiiy-uslubiy evolyutsiya.

Birinchi va eng asosiy natija – bu haykaltaroshlikning g'oyaviy-tematik paradigmasining tubdan o'zgarishidir. Sovet davrida monumental san'atning asosiy mavzusi sinfiy kurash, inqilobiy romantika, sotsialistik mehnat va kommunistik kelajakni qurish g'oyalari bo'lsa, mustaqillik davrida bu mavzular o'z o'rnini milliy davlatchilik, suverenitet, tarixiy merosni ulug'lash va umuminsoniy qadriyatlarga bo'shatib berdi. Bu o'zgarishni quyidagi jadvalda yaqqol ko'rish mumkin.

Jadval 1. Mahobatli haykaltaroshlikdagi dominant mavzularning qiyosiy tahlili (Sovet davri va Mustaqillik davri misolida)

Mezon	Sovet davri (1924–1991)	Mustaqillik davri (1991-yildan hozirgi kungacha)
Asosiy g'oya	Kommunistik mafkura, internatsionalizm, sotsialistik qurilish	Milliy mustaqillik, davlat suvereniteti, milliy g'oya
Dominant mavzular	Inqilobiy kurash, fuqarolar urushi va Ikkinchi jahon urushi qahramonligi, mehnat zafarlari, partiya qurultoylari.	Milliy davlatchilik tarixi, vatan ozodligi uchun kurash, ilm-fan va madaniyat rivojiga qo'shilgan hissa, tinchlik va barqarorlik.
Badiiy obrazlar	Proletariat dohiylari (Lenin, Marks), inqilobchilar, partiya arboblari, ishchi va dehqon, Qizil armiya askari.	Milliy qahramonlar (Amir Temur, Jaloliddin Manguberdi), buyuk mutafakkirlar (Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek), davlat ramzlari (Mustaqillik monumenti), allegorik obrazlar (Motamsaro ona).
Asosiy funktsiya	Mafkuraviy targ'ibot va tashviqot, "sovet odami"ni tarbiyalash.	Milliy o'zlikni anglashni shakllantirish, tarixiy xotirani tiklash, vatanparvarlik ruhini kuchaytirish, davlat ramzlarini abadiylashtirish.

Ushbu jadvaldan ko'rinib turibdiki, tematik o'zgarishlar shunchaki sirtqi emas, balki haykaltaroshlik san'atining butun mazmun-mohiyatini o'zgartirib yuborgan fundamental xarakterga ega. Mafkuraviy targ'ibot vositasidan u milliy o'zlikni anglash va tarixiy qadriyatlarni tiklash instrumentiga aylandi. Bu jarayon, o'z navbatida, haykaltaroshlik obrazlari tizimining to'liq yangilanishiga olib keldi. Sovet davri panteonining markazida turgan Lenin haykallari demontaj qilindi va ularning o'rnini yangi milliy qahramon – Amir Temur egalladi. Bu almashtirish shunchaki bir figurani boshqasiga o'zgartirish emas, balki butun bir tarixiy va siyosiy narrativning almashinuvini anglatardi. Amir Temur obrazi orqali O'zbekiston o'zining ko'p asrlik davlatchilik an'analariga ega ekanligini, sovet davri uning tarixining faqat bir epizodi ekanligini va uning

ildizlari ancha chuqur ekanligini namoyon etdi.

Ikkinchi muhim natija – bu monumental san’atning badiiy-uslubiy jihatdan evolyutsiyasidir. Sovet davrida hukmron bo‘lgan sotsialistik realizm metodi o‘zining qat’iy qoidalari va kanonlariga ega edi: obrazlarning g‘oyaviy aniqligi, realistik tasvir, pafos va optimizm ruhining ustunligi. Mustaqillik davrida haykaltaroshlar bu qoliplardan voz kechib, ijodiy izlanishlar uchun kengroq erkinlikka ega bo‘ldilar. Natijada uslubiy xilma-xillik yuzaga keldi. Bu o‘zgarishlarni quyidagi jadvalda umumlashtirish mumkin.

Jadval 2. Mahobatli haykaltaroshlikning uslubiy xususiyatlari (Sovet davri va Mustaqillik davri qiyosiy tahlili)

Uslubiy element	Sovet davri (Sotsialistik realizm)	Mustaqillik davri (Milliy romantizm, simvolizm va eklektika)
Realizm darajasi	Akademik realizmga asoslangan, hayotiy haqiqatni mafkuraviy talqin qilish.	Realistik an’analarini saqlagan holda, idealizatsiya va romantizatsiyaga moyillik. Tarixiy shaxslarga ulug‘vorlik va donishmandlik baxsh etish.
Harakat va holat	Ko‘pincha dinamik, harakatga undovchi, pafosli pozalar (oldinda borayotgan Lenin, hujumga tayyor askar).	Aksariyat hollarda statik, vazmin, tafakkurga chorlovchi holatlar (taxtda o‘tirgan Amir Temur, kitob ushlagan Navoiy).
Ramziylik va allegoriya	To‘g‘ridan-to‘g‘ri, oson tushuniladigan ramzlar (bolg‘a va o‘roq, qizil bayroq).	Murakkab, ko‘p ma’noli ramzlar va allegoriyalar (turnalar, globus, motamsaro ona obrazi). Falsafiy umumlashmalarga intilish.
Materiallar	Asosan bronza, granit, beton.	Bronza va granit bilan birga, marmar, mis kabi materiallardan keng foydalanish. Rang va fakturaga e’tiborning ortishi.
Poydevor va me’moriy muhit	Oddiy, geometrik shakldagi poydevorlar. Yodgorlik ko‘pincha me’moriy muhit ustidan hukmronlik qiladi.	Poydevorning me’moriy yechimiga alohida e’tibor, milliy bezak va naqshlardan foydalanish. Yodgorlikni me’moriy ansamblning uzviy qismiga aylantirishga intilish.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mustaqillik davri haykaltaroshligi uslubiy jihatdan ancha boyigan va xilma-xillashgan. Bir tomondan, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek kabi tarixiy shaxslar obrazida milliy romantizmga xos bo‘lgan idealizatsiya va mahobatlilikka intilish kuchli bo‘lsa, ikkinchi tomondan, "Mustaqillik va gumanizm" monumnti, "Motamsaro ona" haykali kabi asarlarda chuqur ramziy-falsafiy mazmun, lirik kayfiyat va umuminsoniy g‘oyalar ustunlik qiladi. Bu esa o‘zbek haykaltaroshlarining jahon san’ati yutuqlarini ijodiy o‘zlashtirgan holda, o‘z milliy an’analariga sodiq qolayotganidan dalolat beradi. Haykaltaroshlik endi shunchaki shahar bezagi yoki mafkura minbari emas, balki murakkab estetik va falsafiy g‘oyalarni ifodalovchi, tomoshabinni tafakkurga chorlovchi san’at turiga aylanib bordi.

Muhokama

Olingan natijalar O‘zbekiston mustaqillik davri haykaltaroshligidagi transformatsiyalarning naqadar chuqur va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Bu o‘zgarishlarni muhokama qilar ekan, ularning mohiyatini bir necha asosiy omillar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, bu jarayon postsovet makonidagi boshqa mamlakatlar uchun ham xos bo‘lgan milliy o‘zlikni anglash va davlatchilik qurilishi jarayonining tabiiy va qonuniy bir qismi edi. Sovet mafkurasining yemirilishi natijasida yuzaga kelgan g‘oyaviy vakuum sharoitida jamiyatni birlashtiruvchi yangi qadriyatlar, ramzlar va qahramonlarga ehtiyoj tug‘ildi. Haykaltaroshlik bu ehtiyojni qondirishning eng samarali va ko‘rgazmali vositalaridan biriga aylandi. Amir Temur obrazining markazga chiqishi tasodifiy emas; u yangi davlat uchun zarur bo‘lgan barcha sifatlarni – kuchli davlatchilik, harbiy qudrat,

adolat, ilm-fan va madaniyatga homiylik kabilarni o'zida mujassam etgan ideal tarixiy siymo sifatida tanlandi. Bu tanlov, o'z navbatida, jamiyatning tarixiy xotirasini qayta formatlash, uning sovet davridagi talqinidan voz kechib, yangi, milliy manfaatlar nuqtai nazaridan kelib chiqadigan tarixiy narrativni yaratishga xizmat qildi.

Ikkinchidan, haykaltaroshlikdagi o'zgarishlar davlatning madaniy siyosati bilan chambarchas bog'liq holda rivojlandi. Mustaqillikning ilk yillaridanoq milliy g'oyani shakllantirish, tarixiy merosni asrab-avaylash va targ'ib qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri deb e'lon qilindi. Yirik monumental yodgorliklarning yaratilishi ko'pincha davlat buyurtmasi asosida amalga oshirildi va bu loyihalar mamlakat rahbariyati tomonidan bevosita qo'llab-quvvatlandi. Bu holat bir tomondan haykaltaroshlikning jadal rivojlanishiga, yirik miqyosdagi, murakkab va qimmatbaho loyihalarni amalga oshirishga imkon bergan bo'lsa, ikkinchi tomondan, san'atning ma'lum darajada rasmiy mafkura doirasida qolishiga, tanqidiy yoki muqobil qarashlarning cheklanishiga olib kelgan bo'lishi mumkin. Shunga qaramay, bu siyosat natijasida qisqa vaqt ichida mamlakatning shahar landshaftlari yangi milliy mazmun bilan to'ldirildi va bu jamiyatda vatanparvarlik va milliy g'urur tuyg'ularini mustahkamlashda muhim rol o'ynadi.

Uchinchidan, uslubiy transformatsiyalar o'zbek haykaltaroshlarining ijodiy erkinlikka erishishi va jahon san'ati bilan integratsiyalashuvi natijasidir. "Temir parda"ning qulashi bilan ijodkorlar jahon haykaltaroshligining so'nggi yutuqlari, turli xil oqim va yo'nalishlar bilan tanishish imkoniga ega bo'ldilar. Bu esa sotsialistik realizmning qat'iy dogmalaridan voz kechib, yangi plastik shakllar, materiallar va kompozitsion yechimlarni izlashga turtki berdi. Natijada, milliy an'analar (Sharq miniatyurasi plastikasi, me'moriy bezak san'ati) va zamonaviy jahon san'ati tendensiyalari sintezidan iborat o'ziga xos uslub shakllana boshladi. "Motamsaro ona" yoki "Ezgulik" arkasi kabi asarlardagi ramziy umumlashmalar va metaforik obrazlar aynan shunday ijodiy izlanishlar mahsulidir. Bu asarlar endi faqat muayyan tarixiy voqea yoki shaxsni tasvirlabgina qolmay, balki tinchlik, ezgulik, qayg'u, umid kabi umuminsoniy tushunchalarni falsafiy mushohada qilishga undaydi. Bu esa, o'z navbatida, O'zbekiston haykaltaroshligining intellektual va estetik saviyasi o'sganidan dalolat beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning mustaqillik davri haykaltaroshligi qisqa tarixiy davr ichida chuqur va keng qamrovli transformatsiya jarayonini boshdan kechirdi. Bu jarayon mamlakatning sovet totalitar tuzumidan suveren milliy davlatga aylanishining yorqin badiiy-estetik ifodasi bo'ldi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu transformatsiya uchta asosiy yo'nalishda namoyon bo'ldi: g'oyaviy-tematik mazmunning deideologizatsiyasi va milliy g'oyalar bilan boyitilishi; obrazlar panteonining tubdan yangilanib, sovet davri qahramonlari o'rnini milliy tarixning buyuk siymolari egallashi; hamda badiiy-uslubiy qoliplardan voz kechilib, milliy romantizm, simvolizm va zamonaviy san'at elementlarini o'zida mujassam etgan yangi plastik tilning shakllanishi. Sovet davri monumental san'atining asosiy vazifasi kommunistik mafkurani targ'ib qilish bo'lsa, mustaqillik yillarida haykaltaroshlik milliy o'zlikni anglashni shakllantirish, tarixiy xotirani tiklash va yangi davlatchilik ramzlarini yaratish kabi muhim ijtimoiy-madaniy funksiyalarni bajarishga kirishdi.

Amir Temur haykallarining mamlakat markaziy maydonlarida qad rostlashi, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi mutafakkirlar obrazlarining abadiylashtirilishi, shuningdek, "Mustaqillik va gumanizm" monamenti hamda "Motamsaro ona" kabi ramziy-falsafiy mazmundagi yodgorliklarning paydo bo'lishi bu jarayonning eng muhim yutuqlari bo'ldi. Bu asarlar nafaqat O'zbekiston shaharlarining me'moriy qiyofasini o'zgartirdi, balki aholi, ayniqsa, yosh avlod ongida yangi tarixiy tasavvurlar va milliy g'urur tuyg'ularini mustahkamlashda beqiyos rol o'ynadi. Uslubiy jihatdan, sotsialistik realizmning pafosli va bir qolipdagi yechimlaridan voz kechilib, vazminlik, donishmandlik, chuqur psixologizm va lirik-falsafiy talqinlarga e'tibor kuchaydi. Milliy me'morchilik va bezak san'ati an'analari zamonaviy haykaltaroshlik bilan sintezi o'ziga xos va betakror badiiy yechimlarni yuzaga keltirdi.

Shu bilan birga, bu davr haykaltaroshligi davlatning mafkuraviy siyosati bilan uzviy bog'liqlikda rivojlanganini ham ta'kidlash lozim. Bu holat ba'zan ijodiy izlanishlarning ma'lum bir

yoʻnalishga solinishiga olib kelgan boʻlishi mumkin. Kelgusi tadqiqotlar uchun ushbu yangi yodgorliklarning jamoatchilik tomonidan qabul qilinishi, ularning turli ijtimoiy guruhlar ongiga taʼsiri, shuningdek, alohida haykaltaroshlarning ijodiy uslubi evolyutsiyasi kabi masalalarni chuqurroq oʻrganish istiqbolli yoʻnalishlar boʻlib qoladi. Umuman olganda, mustaqillik davri haykaltaroshligi Oʻzbekistonning yangi tarixi va madaniyatining ajralmas qismi sifatida shakllanib, milliy sanʼat xazinasidan munosib oʻrin egalladi.

Foydalangan adabiyot roʻyxati:

1. Hakimov, A. (2001). *Sanʼat tarixi: Oʻzbekiston sanʼati tarixi*. Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi "Fan" nashriyoti.
2. Abdullaev, K. (2007). *From the Amu Darya to the Potomac: The artistic exchange between Central Asia and the United States*. University of Washington Press.
3. Taktash, R. A. (1975). *Iskusstvo sovetskogo Uzbekistana* [The Art of Soviet Uzbekistan]. Sovetskiy khudozhnik.
4. Jabborov, I. (2011). *Haykaltaroshlikning sehrli olami*. Sanʼat nashriyoti.
5. Khakimov, A. (2015). *The Art of Central Asia: From the Bronze Age to the Present*. Parkstone Press International.
6. Norov, A. (2018). The role of historical figures in the monumental art of independent Uzbekistan. *Journal of History, Culture and Art Research*, 7(2), 234-245.
7. Popova, O., & Troshev, Y. (1986). *The monumental art of the Soviet Union*. Aurora Art Publishers.
8. Yusupova, M. A. (2004). *Monumental'naya skulptura Uzbekistana: traditsii i sovremennost'* [Monumental Sculpture of Uzbekistan: Traditions and Modernity]. Shark.
9. Forest, B., & Johnson, J. (Eds.). (2004). *Post-Soviet statues and symbols: The cultural geopolitics of memory*. Routledge.
10. Umarov, A. (2010). Mustaqillik davri tasviriy sanʼatida milliy gʻoya ifodasi. *Sanʼat*, (3), 12-17.
11. Ismailova, G. (2006). *Khudozhestvennaya kul'tura Uzbekistana perioda nezavisimosti*.